

Uit de klei getrokken

Millingerwaard

Ontwikkeling van een dynamisch rivierenlandschap

Ten oosten van Nijmegen, aan de voet van een brede stuwwal, strekken zich de groene uiterwaarden van de Waal uit. Een van de mooiste is de Millingerwaard, waar in 1991 een begin werd gemaakt met de ontwikkeling van een dynamisch natuurgebied. Waar eens monotone graslanden en maïsvelden het beeld bepaalden, ligt nu een ruig gebied waar rivier en natuur hun gang kunnen gaan. Een voor Nederland ongekende combinatie van duingraslanden, moeras en verschillende bossoorten waar honderden bijzondere planten- en diersoorten een thuis hebben gevonden.

het gebied

[07]

Witte wilgen en zwarte populieren

Euwenlang was de Millingerwaard een uiterwaard vol zandruggen en zijgeulen die zich, met de meanderende rivier mee, langzaam naar het westen verplaatste. Ooit waren de oevers van de rivier begroeid met ooibossen – moerasbossen met zwarte populieren en witte wilgen – maar die verdwenen in honderden jaren van gestage houtkap om plaats te maken voor zand, klei en gras.

Boeren die in de achttiende eeuw het vruchtbare land langs de rivier in cultuur brachten, legden zomer- en winterkades aan om hun land te beschermen tegen de regelmatig buiten zijn oevers tredende Rijn. Het winterse hoogwater overstroomde de zomerkades en liet klei achter die dankbaar werd afgegraven voor de fabricage van bakstenen. De hooggelegen percelen van de uiterwaard werden voor landbouw gebruikt, de lager gelegen delen veranderden door de kleiwinning in een gevarieerd gebied met tichelgaten, geulen, kleine en grotere hoogteverschillen, door de westenwind opgewaaide zandduinen, moeras, dichte wilgenbossen op de natte plaatsen en gevarieerde hardhoutooibossen op de hogere delen. Het Colenbrandersbos bijvoorbeeld, een van de best bewaarde resten hardhoutooibos van Nederland en een uniek overblijfsel van begraasd boslandschap.

Zo is, uit een samenspel van water, wind en de mens, een

bijzonder gebied ontstaan. Ecologisch gezien is het gebied uitermate strategisch: dit splitsingspunt van de Waal, de Neder-Rijn en – bij Arnhem – de IJssel vormt de top van de Nederlandse delta. Van hieruit kunnen planten en dieren zich, met de stroom mee, gemakkelijk verspreiden over een groot gebied. In de twintigste eeuw is de Millingerwaard echter langzaam opgeslokt door de landbouw met zijn monotone gras- en maisvelden.

Plan Ooievaar

Halverwege de jaren tachtig combineerden medewerkers van Rijkswaterstaat en het ministerie van LNV hun ideeën over rivierbeheer, natuurbescherming en landschapsarchitectuur in het Plan Ooievaar. Het opzienbarende van het plan was dat niet langer het behoud van natuurlijke waarden of een welomschreven doel centraal stonden, maar de onvoorspelbare ontwikkeling van de natuur zelf. Daarnaast, zo werd in het plan uiteengezet, moest er gebroken worden met het principe dat verschillende functies in het rivierengebied verenigd moesten worden; functies die elkaar niet verdragen, konden beter gescheiden worden, aldus de schrijvers van het plan. Landbouwgrond bijvoorbeeld moest niet langer gezien worden als natuurdrager.

Levende rivieren

In 1990 gaf Rijkswaterstaat enkele hectaren in de Millingerwaard in beheer bij Stichting Ark die een voorbeeldgebied zocht om het Plan Ooievaar te toetsen. Dit werd de start van een natuurontwikkelingsproject dat uiteindelijk de hele uiterwaard van 650 hectare omvat. In 1992 kreeg de Stichting de wind in de zeilen toen de uitgangspunten van Plan Ooievaar gebruikt werden voor het rapport 'Levende Rivieren' van het Wereld Natuur Fonds, die de Millingerwaard aanwees als voorbeeldgebied voor de nieuwe manier van natuurontwikkeling. Het rapport voegde een interessant aspect aan de basiselementen toe: het water van de Waal. De basis van het ecosysteem bevindt zich in de rivier, waar filterende organismen voedingsstoffen opnemen uit het water en beschikbaar maken voor de rest van de voedselketen. In de gekanaliseerde rivieren van Nederland zijn die filteraars praktisch verdwenen, maar door het opengraven van voormalige nevengeulen krijgen deze organismen weer een kans hun belangrijke rol te spelen, aldus het rapport.

Veiligheid, economie en recreatie

Het opengraven van oude nevengeulen in de Millingerwaard bleek verrassend goed samen te gaan met de economische motor achter de natuurontwikkeling in de Millingerwaard: de baksteenindustrie.

Het afgraven van klei voor de fabricage van bakstenen ging niet ten koste van de historische morfologie van het gebied. Integendeel, door de kleilaag zorgvuldig van de zandige ondergrond te schrapen, legde men het oude, zandige reliëf van zandruggen en nevengeulen bloot, dat zich beter leent voor ecologische ontwikkeling dan de egaal dichtgeslibde uiterwaarden. De nevengeulen blijken niet alleen een rol te spelen bij het ontstaan van een ecosysteem. Ze hebben ook nog eens een belangrijke functie bij de afvoer van rivierwater bij hoogwater en passen dan ook goed in de overheidsplannen voor waterbeheer die zijn vastgelegd in het beleid Ruimte voor de Rivier.

Ook in andere opzichten is sprake van een gelukkig huwelijk tussen natuur en lokale economie: inmiddels vinden tientallen mensen werk in de vele organisaties en bedrijven die zich rondom de Millingerwaard bezighouden met natuur en toerisme. Sinds het begin van de natuurontwikkeling in het gebied is het bezoek aan de Millingerwaard vertienvoudigd.

Paarden, runderen en bevers

Het uitzetten van konikpaarden en gallowayrunderen in 1991 is een belangrijke stap geweest in het ontstaan van het natuurgebied. Dit soort grazers heeft altijd een belangrijke rol gespeeld in de vorming van een gevarieerd landschap, omdat ze bepaalde

gewassen wel of juist niet eten, paden creëren, de grond lokaal bemesten en omwoelen en de verspreiding van uiteenlopende planten bevorderen. De dieren lopen vrij rond in het gebied dat – ook buiten de paden – vrij toegankelijk is voor wandelaars. Daarnaast was de introductie van twee beverfamilies essentieel voor het ontstaan van het huidige landschap: de bevers zorgen voor een natuurlijke houtkap in het gebied, waardoor de bossen niet de kans krijgen volgroeid te raken en de afvoer van hoogwater uit de uiterwaarden te belemmeren. Tegelijkertijd weten de bevers met lage dammetjes het water langer vast te houden en graven ze kanalen van de ene plas naar de andere. Vanuit de kraamkamer van de Millingerwaard kunnen de bevers zich gemakkelijk via de rivier door Nederland verplaatsen. De verwachting is dat de dieren binnen tien jaar het hele Nederlandse rivierengebied zullen bestrijken.

Hands off natuurbeheer

De resultaten van het hands off natuurbeheer zijn verrassend: er is in de afgelopen jaren een aantal geomorfologische processen op gang gekomen waarbij rivierduinen, drijfzanden, doorbraakkolken en spoelzandwaaiers zijn ontstaan. Zo heeft zich een zeldzaam

milieu gevormd dat lang verdwenen diersoorten aantrekt als zandbijen, graafwespen en wolfsmelkpijlstaart. De wisselende standen van het voortdurend stijgende en dalende rivierwater, op dit punt van de Waal kan het verschil tussen hoog en laag water oplopen tot bijna tien meter, zorgen voor tijdelijke poelen waarin libellen, kreeftjes en waterwantsen voorkomen. Op en rond de zandduinen, een gezamenlijk product van wind en rivier, zijn al meer dan vierhonderd plantensoorten terechtgekomen. In de eerste jaren schoten op de overbemeste landbouwgrond verontrustend hoge distels en brandnetels op, maar sindsdien ontwikkelt zich een voor het rivierengebied karakteristieke stroomdalflora.

De natuurontwikkeling in de Millingerwaard heeft een belangrijke voorbeeldfunctie, omdat met dit project ervaring kan worden opgedaan met natuurlijke processen als rivierdynamiek, begrazing en grondwaterstromen, hun onderlinge wisselwerking en de effecten op flora en fauna. Daarnaast geldt ook de samenwerking tussen verschillende partijen als natuurontwikkelaars, Rijkswaterstaat, een steenfabrikant en recreatie-ondernemers als voorbeeld voor anderen. Tenslotte heeft de volledige openstelling – ook buiten de paden en in de nabijheid van vrij rondlopende grazers – een duidelijke voorbeeldfunctie.

Laat zien wat het voor de lokale bevolking oplevert

Voorbeeldgebied WNF

'De directe aanleiding voor het project Millingerwaard is eigenlijk toevallig: in 1990 was Rijkswaterstaat bezig een zandduin in de uiterwaarden af te graven om de afvoer van hoogwater te verbeteren. Net op dat moment werd de toenmalige minister Smit-Kroes, die zich

liet informeren over het Plan Ooievaar, rondgevaren in het gebied. Toen ze hoorde dat er een rivierduin werd afgegraven, liet ze het werk terstond stilleggen. Een jaar later, en dat kwam natuurlijk erg goed uit, wees het Wereld Natuur Fonds de Millingerwaard aan als voorbeeldgebied voor natuurontwikkeling en in 1992

konden we zeventien hectare maïsveld aankopen, waardoor een aaneengesloten, begraasbaar gebied ontstond.'

Samenwerking essentieel

'De samenwerking met verschillende partijen is van essentieel belang geweest bij dit hele plan. Neem bijvoorbeeld de

baksteenindustrie. Het is heel bijzonder dat industrie bijdraagt aan de ontwikkeling van natuur, maar dat is wel precies wat hier gebeurt. En de provincie Gelderland natuurlijk. Die heeft ervoor gezorgd dat natuurontwikkeling in het rivierengebied echt tot beleid werd gemaakt. Ook is ze de trekker van het hele project Gelderse Poort, het natuurgebied waar de Millingerwaard deel van uitmaakt. Ook de Landinrichtingscommissie was van groot belang; dankzij haar was het mogelijk om grond te ruilen, zodat er een aaneengesloten gebied ontstond. Het gebied is in handen van maar liefst tien verschillende eigenaren: de Dienst der Domeinen, Delgromij, de Dienst Landelijk Gebied, Staatsbosbeheer, het Wereld Natuur Fonds, Rijkswaterstaat, diverse particulieren, noem maar op. Dat laat mooi zien dat het gebied niet per se

één eigenaar hoeft te hebben om natuur te kunnen ontwikkelen.'

Noodzaak economische component

'Wij zoeken in ons werk steeds naar een economische drager voor natuurontwikkeling. De Ecologische Hoofdstructuur en de economische ontwikkeling van het platteland kunnen uitstekend samengaan. In de Millingerwaard zijn enkele boeren uitgeruild en er is een veelvoud aan activiteiten voor terug gekomen. Ten opzichte van vroeger zijn er zeker zestig à zeventig arbeidsplaatsen bij gekomen. Dat is niet mogelijk als je een gebied ontwikkelt waar je vervolgens niet meer mag komen. De natuurrecreanten houden nu een dorpscafé in stand dat anders verdwenen zou zijn. Daarmee krijg je iets in handen dat uitstraalt naar andere activiteiten – de verkoop van

streekgebonden producten, hand- en spandiensten, locatieverhuur voor bedrijfsuitstapjes. Het lukt je niet zonder de lokale bevolking. Laat zien wat het voor hen betekent, wat het oplevert. Zorg voor goede informatievoorziening, een wervende visie, een goede detaillering van je inrichting. Zo is er in de Millingerwaard goed aangesloten op de recreatieve infrastructuur, bijvoorbeeld met het pontje tussen Gendt en Millingen, dat aansluiting biedt op wandel- en fietspaden. In een goed project moeten altijd drie dingen samengaan: de natuurlijke processen, de economische functies en de betrokkenheid van de lokale bevolking. Als het je lukt die elementen te verenigen is de kans op succes het grootst. En dat is precies wat je ziet in de Millingerwaard.'